

Milan Pojić

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

USTROJ AUSTROUGARSKE VOJSKE NA OZEMLJU HRVATSKE 1868.-1914.

UDK 930.253:355](436-89)"1868/1914"
930.253:355](439-89)"1868/1914"

Stručni članak

Članak daje pregled organizacije austrougarske vojske na području Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u razdoblju od početka uspostave novog vojnog ustroja dvojne monarhije 1868. do početka Prvog svjetskog rata 1914. godine. Pisan je na temelju onovremenih zakona s pripadajućim napucima koji su se odnosili na vojnu organizaciju Austro-Ugarske Monarhije, službenih vojnih listova i šematizama.¹

---

¹ U Hrvatskom državnom arhivu nalazi se svo sačuvano arhivsko gradivo vojnih postrojbi zajedničke vojske i ugarskog domobranstva na ozemlju Hrvatske od 1868. do 1918. godine podijeljeno u 17 arhivskih fondova. Najznačajniji su fondovi: Pulski admiralat 1851-1918, 276 knjiga i 542 kutije spisa; XIII. zbor 1869-1918, 157 knjiga i 328 kutija spisa; 5 fondova divizija zajedničke vojske 1867-1895, 48 knjiga i 37 kutija spisa. Od postrojbi Kraljevskog ugarskog domobranstva sačuvan je vrlo fragmentarno samo fond 42 "hrvatske" pješačke divizije, 1914-1918, 4 knjige i 7 kutija spisa i 28. pučko-ustaškog zapovjedništva u Osijeku, 1914-1918, 2 kutije spisa.

Za članak su korišteni: Zbornici zakona i naredaba valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, Deržavno-zakonski list kraljevine i zemlje zastupane u vieću cesarevinskom, List zemaljske uprave za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, Vjestnik naredaba za kraljevsko ugarsko domobranstvo (mađ. Rendelei Közlöny), Militärschematismus des Österreichischen Kaiserthumes/Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine, Hof und Staats Handbuch der Österreichischen Ungarischen Monarchie, sve razna godišta, Schematismus der k.k. Landwehr und k.k. Gendarmerie der im Reichsrate vertretenen königreiche und ländern für 1896, Wien, 1896. Kleiner Schematismus des k.u.k. 13. Korps, des königl. ungar. agramer kroat. slavon. VII. Landwehrdistriktes .... 1912.

Oskudnost i nedostatak izvorne dokumentacije vojnih postrojbi austrougarske vojske na području Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za navedeno razdoblje u hrvatskim arhivima, kao i politička i

***Ključne riječi:** arhivsko gradivo, austrougarska vojska, Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, vojna povijest*

Zajednička austrougarska vojska

Zajednička austrougarska vojska, kao jedan od rezultata austro-ugarske nagodbe i uspostave dvojne Monarhije u "zemljama krune sv. Stjepana", uspostavljena je XL. Zakonskim člankom o obrambenoj sili Hrvatsko-ugarskog sabora 5. prosinca 1868. godine.²

Zakonskim člankom o obrambenoj sili uvodi se opća vojna obaveza (čl. 1) za sve vojne obveznike s navršenih 20 godina života (čl. 3). Oružana sila Austro-Ugarske Monarhije dijeli se na **stalnu vojsku i bojno pomorstvo** (zajednička vojska), na **domobranstvo**, posebno za austrijski, posebno za ugarski dio Monarhije te isto tako i **pučki ustanak**. Zajednička vojska ima zadaću braniti dvojnu monarhiju protiv "izvanjskog neprijatelja i uzdržavati red i sigurnost u zemlji" (čl. 7). Domobranstvu je zadaća podupirati zajedničku vojsku i braniti granice od napada, te iznimno za održavanje reda i sigurnosti. Pučki se ustanak predviđa kao krajnja obrambena mjera u ratu u slučaju prodora neprijatelja na teritorij Monarhije. Vojna obaveza u zajedničkoj vojsci traje 10 godina (3 godine u postrojbi i 7 godina u pričuvu), a u domobranstvu 12 godina (2 godine u postrojbi i 10 godina u pričuvu) (čl. 4).

Zakonskim člankom utvrđuje se da zajednička vojska, srazmjerno broju stanovnika (u postrojbi i u pričuvu) broji 800.000 pripadnika. Od toga na "zemlje krune ugarske" otpada 329.632 pripadnika, ne računajući ovdje stanovništvo Vojne krajine, "dok krajina /.../ bude postojala" (čl. 13). Zajednička vojska bila je podijeljena na

---

društvena klima u posljednjih 80 godina, utjecali su na skoro potpuno zanevanje istraživanja vojne komponente hrvatske povijesti. U Austriji je objavljeno više knjiga i članaka vezanih uz povijest austrougarske vojske. Treba svakako istaknuti, radi opsežnosti i bogate bibliografije koju donosi, V. svezak edicije Austrijske akademije znanosti Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Die Bewaffnete Macht, Beč 1987.

² Zakonski članak sankcioniran je (od vladara) 5. prosinca. Proglašen je u donjem domu (kući zastupnika) 5, a u gornjem domu (kući velikaša) ugarskog parlamenta (Hrvatsko-ugarskog sabora) 6. prosinca 1868. godine.

Do 1914. godine u nekoliko je navrata dolazilo do izmjena zakona o obrambenoj sili, od kojih su glavni: Zakonski članak XXXIX:1882, Zak. čl. VI:1889, Zak. čl. XXX:1912.

17 vojno-teritorijalnih oblasti³ – 7 glavnih vojnih zapovjedništava (Generalcom-
mando) ranga zbora (korpusa) i 10 vojnih zapovjedništava (Militärkommando) ran-
ga divizije – ukupno 24 divizije, 80 linijskih pješačkih pukovnija, 14 graničarskih
pješačkih pukovnija i Titelskog graničarskog pješačkog bataljuna, pukovnija tirol-
skih lovaca, 33 lovačka bataljuna, 41 konjanička pukovnija (14 dragunskih, 14 hu-
sarskih i 13 ulanskih), 12 topničkih pukovnija, 12 tvrđavskih topničkih bataljuna te
3 obkopsarske pukovnije. Osim toga postojale su tvrđavska i mjesna zapovjedništva.
Glavna luka ratne mornarice s pomorskom akademijom bila je u Puli. Vrhovni zapo-
vjednik vojske je Franjo Josip I., koji oružanim snagama Austro-Ugarske Monarhije
zapovijeda i upravlja preko Ministarstva rata (Reichs Kriegs Ministerium). Službeni
i zapovjedni jezik zajedničke vojske i bojnog pomorstva bio je njemački.

Vremenom dolazi do brojčanog povećanja zajedničke vojske i postrojbi. Reor-
ganizacijom zajedničke vojske 1883. godine Austro-Ugarska Monarhija je podijelje-
na na 15 zborova (korpusa)⁴ i vojno zapovjedništvo u Zadru ranga divizije. Godine
1910. umjesto vojnog zapovjedništva u Zadru ustrojen je XVI. zbor u Dubrovniku.

Godine 1883. ustrojene su 22 nove pješačke pukovnije (ukupno 102). Od već
postojećih bojni u Bosni i Hercegovini 1894. godine ustrojene su 4 pješačke pukov-
nije te jedna lovačka bojna. Broj konjaničkih pukovnija povećao se do 1891. za 3
(15. i 16. husarska pukovnija ustrojene su 1873, 15. dragunska pukovnija ustrojena

3

Generalati	Glavna vojna zapovjedništva	Vojna zapovjedništva	Pokrajine	Divizije
za Donju i Gornju Austriju i Salzburg	Beč		Donja Austrija	I. i II.
		Linz	Gornja Austrija i Salzburg	III.
za Štajersku, Korošku, Kranjsku, Istru, Goricu, Grado i grad Trst	Graz		Štajerska, Koroška i Kranjska	VI.
		Trst	Istra, Gorica i grad Trst	VII.
	Brno		Moravska i Šleska	IV i V.
	Prag		Češka	IX., X. i XIX.
za Galiciju i Bukovinu	Lavov			XI. i XXIV.
		Krakov		XII.
za Ugarsku	Pešta			XIII. i XX.
		Bratislava		XIV.
		Košice		XV.
		Temišvar		XVII.
	Zagreb		Hrvatska i Slavonija i Hrvatsko-slavonska vojna krajina	XXI. i XXII.
		Innsbruck	Tirol i Vorarlberg	VIII.
		Hermannstadt/ Sibinj	Erdelj/Sedmogradska	XVI.
		Zadar	Dalmacija	XVIII.
		Petrovaradin	Banatska vojna krajina	XXIII.

Izvor: Militärschematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1871.

⁴ Zapovjedništva zborova bila su: 1. u Krakovu, 2. u Beču, 3. u Gracu, 4. u Budimpešti, 5. u Bratislavi, 6. u Košicama, 7. u Temišvaru, 8. u Pragu, 9. u Josephstadtu (Leitmeritzu), 10. u Brnu, od 1910. u Pšemi-
slu (Przemysl), 11. u Lavovu, 12. u Sibinju, 13. u Zagrebu, 14. u Innsbrucku, 15. u Sarajevu.

je 1891), ukupno 44 pukovnije. Od 1895. uz postojeće 32 lovačke bojne i od dotadašnje pukovnije tirolskih lovaca ustrojene su još 3 pukovnije tirolskih carskih lovaca (svaka pukovija s po 4 bojne). Navedene postrojbe grupirane su u 33 pješačke i 8 konjaničkih divizija. Do najvećeg povećanja postrojbi došlo je kod topništva. Do 1912. broj topničkih pukovnija povećao se s 12 u 1871. godini na 42, a ustrojeno je i 14 haubičkih pukovnija te 14 teških haubičkih sklopova.

Zajednička vojska u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji do 1871.⁵

U Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji domicilne postrojbe zajedničke vojske činilo je 11 graničarskih pukovnija Hrvatsko-slavonske vojne krajine, dvije pješačke (linijske) pukovnije u "civilnoj Hrvatskoj" – **53. u Zagrebu** (Ungarisches /croatisches/ Infanterie Regiment) i **78. u Osijeku** (Ungarisches /croatisch-slavonisches/ Infanterie Regiment)⁶ te određen broj postrojbi udijeljenih od drugih vojnih zapovjedništava.

Uoči procesa razvojačenja Vojne krajine i ukidanja graničarskih pukovnija 1871. **Glavno vojno zapovjedništvo u Zagrebu** (General-Commando zu Agram) imalo je pod svojim zapovjedništvom postrojbe zajedničke vojske u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji te sve graničarske pukovnije Hrvatsko-slavonske vojne krajine⁷ grupirane u dvije divizije (/Grenz/ Truppen-Division) – XXI. u Zagrebu i XXII. u Karlovcu.

Pod svojim zapovjedništvom XXI. (graničarska) divizija imala je dvije brigade sa 6 pješačkih pukovnija (od toga 4 graničarske), jednu ulansku pukovnicu i jedan lovački bataljun. XXII. (graničarsku) diviziju činile su tri brigade sa sedam pješačkih pukovnija (od toga 6 graničarskih).

Neposredno pod zapovjedništvom Generalkomande bile su dvije topničke bitnice/baterije i dvije satnije tvrđavskog topničkog sklopa.

---

⁵ Vidjeti tablicu I.

⁶ 53. "hrvatska" linijska pukovnica sljednik je pandurskog zbora/pukovnije kojeg je osnovao barun Franjo Trenk 1741. godine. Od 1756. ustrojena je kao linijska pukovnica. 78. "hrvatsko-slavonska" pukovnica ustrojena je 1. veljače 1860. godine od 17, 47. i 53. linijske pukovnije. (Militärschematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1871).

⁷ "Previšnjom zapovijedi na državnoga vojnoga ministra" od 8. lipnja 1871. Glavnom zapovjedništvu u Zagrebu podčinjava se cijela Hrvatsko-slavonska vojna krajina uključivo s Petrovaradinskom graničarskom pukovnicom i vojnim općinama Zemun, Karlovci i Petrovaradin (točka 1). Točkom 2 iste zapovijedi utvrđuje se da Glavno zapovjedništvo u Zagrebu, u procesu razvojačenja odnosno odvajanja vojnih od upravnih i sudbenih poslova, ima u Vojnoj krajini ovlasti što ih u Banskoj Hrvatskoj ima zemaljska vlada. U Hrvatskom državnom arhivu fond C.K. zapovjedništvo u Zagrebu kao krajiška zemaljska upravna oblast/1852.-1870./ 1871.-1881. jedan je od rijetko cjelovito sačuvanih fondova s 370 knjiga i 1657 kutija spisa.

Proces razvojačenja Vojne krajine i ukidanje graničarskih pukovnija 1871-1873.

"Previšnji proglaš, carsko-kraljevska naredba, previšnji odpis i izvedbeni propisi", sve od 8. lipnja 1871. godine označavaju početak procesa razvojačenja Vojne krajine, koji će biti okončan 1881. godine priključenjem područja Vojne krajine Kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. U tom procesu, ustrojavanje oružane sile u skladu sa zakonskim člancima o oružanoj sili (XL.), o domobranstvu (XLI.) i o pučkom ustanku (XLII.) iz 1868. godine, bit će završeno 1873. godine.

Naredbom od 8. lipnja 1871. godine ukidaju se dvije varaždinske graničarske pukovnije (Križevačka br. 5 i Đurđevačka br. 6)⁸, a područje pukovnija, kao i vojne općine Senj, Bjelovar, tvrđava Ivanić i Sisak, izlučuju se iz Vojne krajine.⁹ Uvode se zakonski članci o oružanoj sili, domobranstvu i pučkom ustanku iz 1868. godine. Na području ukinutih pukovnija Varaždinske krajine ustrojava se treće popunidbeno okružje za Varaždinsku pješačku pukovnicu¹⁰, koja od 1. siječnja 1872. godine počinje djelovati kao **16. ugarska /hrvatska/ pješačka pukovnija** (16. Ungarisches /Croat./ Warasdiner Infanterie-Regiment) sa zapovjedništvom u Bjelovaru¹¹. Općina Sisak priključuje se popunidbenom okružju 53. (zagrebačke) pješačke pukovnije, dok se grad Senj priključuje pomorskom popunidbenom okružju.

Za preostalo područje Hrvatsko-slavonske vojne krajine do ukidanja 9 graničarskih pukovnija 1873. godine i uvođenja zakonskih članaka o oružanoj sili, o domobranstvu i o pučkom ustanku iz 1868. vrijedili su propisi: *Propis kojim se za vojnu Krajinu uređuje način izvršavanja obrambene dužnosti* i *Propis o domobranstvu i o narodnom ustanku u vojnoj Krajini*.

Propis o načinu izvršavanja obrambene dužnosti uvodi opću vojnu obvezu koju graničar izvršava u bojnim postrojbama, domobranstvu i pučkom ustanku. Službena dužnost u bojnim postrojbama traje 10 godina, a u domobranstvu 2 godine. Propis navodi (čl. 7), da za razliku od ostalih postrojbi zajedničke vojske, graničarske postrojbe u vrijeme mira u pravilu ne napuštaju svoja popunidbena područja. Člankom

⁸ Istom naredbom zaključno sa školskom godinom, ukinuta je i pukovnijska vojna škola u Bjelovaru (čl. 9).

⁹ Na području ukinutih pukovnija kraljevim odpisom od 8. lipnja osnovana je Bjelovarska županija s gradovima Bjelovar i Ivanić (čl. 5).

¹⁰ Do tada u "civilnoj Hrvatskoj" postoje dva popunidbena okružja, za 53. zagrebačku i 78. osječku pješačku pukovnicu.

¹¹ Treba napomenuti da su sve pukovnije austrijske/austro-ugarske vojske kao sastavni dio naziva/naslova imale redni broj. Izvorno 16. pukovnija je ugarska pukovnija osnovana 1703. tako da se od 1872. godine u pregledu povijesti Pukovnije navodi da je nastala objedinjavanjem 16. ugarske, 5. i 6. graničarske pukovnije, iako je ova prva dala Pukovnici samo broj. U Hrvatskom državnom arhivu u fondu 16. varaždinska pješačka pukovnija nalazi se opsežan rukopis povijesti 5. i 6. graničarske pukovnije, kao i 16. varaždinske pukovnije.

11 utvrđuje se bojno stanje graničarskih pukovnija na 44.135 ljudi.¹² Bojno/ratno stanje pukovnija u miru i ratu je jednako s postavljenih 3 (2) bojne dok je 4. (3) bojna u pričuvi. Prema postrojbenom pregledu 1. lička, 3. ogulinska, 7. brodska i 9. petrovaradinska pukovnja imale su svaka po 4 bojne, svaka bojna po 4 satnije, a brojale su svaka po 86 časnika i 3838 dočasnika i vojnika. Pukovnije Otočka br. 2 i Slunjska br. 4 imale su po 3 bojne, svaka sa po 4 satnije i polubojnu s po 2 satnije, tako da je svaka imala 75 časnika i 3352 dočasnika i vojnika. Gradiška graničarska pukovnja br. 8 i II. banska graničarska pukovnja br. 11 imale su po 3 bojne, svaka sa po 4 satnije – ukupno svaka pukovnja 67 časnika i 2888 dočasnika i vojnika.¹³

Propis o domobranstvu u Vojnoj krajini bitno se razlikovao od zakonskih članaka koji su se odnosili na domobranstvo u austrijskom odnosno ugarskom dijelu monarhije. Za razliku od odredbi čl. 14 Zakona o obrambenoj sili XL:1868, Propisom je određeno (čl. 3) da se domobranstvo popunjava samo na dva načina a) islužbenim vojnicima bojnih četa i b) dobrovoljcima, ali ne i novačenjem kao što navodi čl. 14 spomenutog zakona. Odjeli domobranstva trebali su se popunjavati iz popunidbenih kotara graničarskih pukovnija i bili bi pod zapovjedništvom pukovnije te se ne bi aktivirali, nego bi se samo držali u očevidnosti redovnih postrojbi (čl. 5-7). Domobranstvo u Vojnoj krajini financiralo bi se iz zajedničkog vojnog proračuna (čl. 16), a domobranske časnike imenuje vladar na prijedlog zajedničkog vojnog ministra (čl. 11). Zapovjedni jezik domobranstva je njemački jezik (čl. 13). Odora, oznake, oprema i oružje, službeni i vježbovni propisi u domobranstvu jednaki su kao i kod bojnih četa zajedničke vojske.

Carskom i kraljevskom naredbom od 8. kolovoza 1873. godine, od 1. listopada 1873. godine za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu uvode se zakonski članci XL. o obrambenoj sili, XLI. o domobranstvu i XLII. o pučkom ustanku iz 1868. godine te se ukidaju preostale graničarske pukovnije: 1. lička, 2. otočka, 3. ogulinska, 4. slunjska, 7. brodska, 8. novogradiška, 9. petrovaradinska, I. banska br. 10 i II. banska br. 11.¹⁴ Umjesto ukinutih graničarskih pukovnija osnivaju se **pješачke pukovnije br. 70. u Petrovaradinu** (Ungarisches /slavonisches/ Infanterie Regiment) i **br. 79. u**

---

¹² U ovaj broj uračunato je ljudstvo ne samo hrvatsko-slavonskih pukovnija, nego i preostalih graničarskih postrojbi – 12, 13. i 14. banatske pukovnije te Titelskog bataljuna.

¹³ U postrojbenom pregledu nije naveden ustroj i brojčano stanje I. banske graničarske pukovnije br 10.

¹⁴ Naredba je objavljena u Listu zemaljske uprave za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu za 1873, str. 88-92. Naredbi je prethodio zakon o preustrojstvu i novoj političkoj razdjelbi Hrvatsko-slavonske vojne krajine od 15. lipnja 1873. prema kojem se od 1. kolovoza i g. uprava graničarskih pukovnija odjeljuje od vojnih poslova te se od područja 1. i 2. graničarske pukovnije uspostavlja ličko-otočko krajiško okružje, od 3. i 4. pukovnije ogulinsko-slunjsko, od 10. i 11. pukovnije bansko, 7. pukovnja čini brodsko, 8. pukovnja gradiško, a 9. pukovnja petrovaradinsko krajiško okružje (List zemaljske uprave za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu, 1873. str. 43-45).

Otočcu (Ungarisches /croatisches/ Infanterie Regiment).¹⁵ Povrh toga s popunidbenog okružja Otočke 79. pukovnije popunjavat će se 31. lovački bataljun. S područja Glavnog vojnog zapovjedništva Zagreb i njegovih postrojbi popunjavale su se: 5. ulanska pukovnija Osijek (5. Ungarisches /croatisch-slavonisches/ Uhlanen Regiment) s popunidbenog okružja 16, 70, 78. pješačke pukovnije, 12. ulanska pukovnija Zagreb (12. Ungarisches /croatisch-slavonisches/ Uhlanen Regiment) s popunidbenog okružja 53, 79. pješačke pukovnije, 12. topnička pukovnija – Ljubljana (s popunidbenog okružja 53, 79. pješačke pukovnije), 12. gradski topnički bataljun – Karlovac (s popunidbenog okružja 53, 79. pješačke pukovnije), obkopska (pionirska) pukovnija – 4. bataljun – (16, 53, 70, 78, 79), vojno vozarstvo – 4. popunidbeni eskadron – Budimpešta (s popunidbenog okružja 16, 53, 70, 78, 79. pješačke pukovnije), vojnički odjeli državnih ergela i pastuharnih depoa, opskrbeni zavodi, odjevno-upravni zavodi, zdravstvena četa.

Ratna mornarica (bojno pomorstvo) popunjavala se s područja zapovjedništva Trst, Zadar i Rijeka, ali i s područja Glavnog vojnog zapovjedništva u Zagrebu.¹⁶

Zajednička vojska u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 1873. do 1914.¹⁷

Reorganizacijom zajedničke austrougarske vojske 1883. godine, Glavno vojno zapovjedništvo u Zagrebu pretvoreno je u **13. zbor** te je ustrojena **96. pješačka pukovnija** (Ungarisch-kroatisches Infanterieregiment) sa zapovjedništvom u Karlovcu. Zapovjedništva dvije ugarske /hrvatske/ ulanske pukovnije, kao i njihova popunidbena okružja, 1883. godine su izmijenjena. Zapovjedništvo 5. ulanske pukovnije je premješteno iz Osijeka u Varaždin te se ona sada popunjava s područja 53. zagrebačke i 96. karlovačke pješačke pukovnije. Zapovjedništvo 12. ulanske pukovnije premješteno je iz Zagreba u Osijek te se ona sada popunjava s područja 16. bjelovarske, 70. petrovaradinske i 78. osječke pješačke pukovnije. Ustrojavaju se nove topničke postrojbe koje popunu dobivaju s područja 13. zbora: 37. topnička pukovnija s zapovjedništvom u Zagrebu i 38. topnička pukovnija sa zapovjedništvom u Osijeku ustrojene su 1885. godine, 39. topnička pukovnija sa zapovjedništvom u Varaždinu ustrojena je 1892. godine. Topnička brigada 13. zbora od 1885, 1908. godine preimenovana je u Haubičku pukovnicu br. 13. Od 1912. od dotadašnjeg 5. teškog haubičkog sklopa nastao je Sklop teških haubica br. 13.¹⁸

¹⁵ Izvorno 70. i 79. pješačka pukovnija osnovane su 1. veljače 1860, prva od 1, 3. i 25. pukovnije, a druga od 22. i 26. pukovnije. Obje pukovnije do 1873. imale su popunidbene okruge u Mađarskoj (Neusohl i Nyiregyháza).

¹⁶ Vidjeti tabl. II., III., i V.

¹⁷ Vidjeti tabl. I.

¹⁸ Vidjeti tabl. IV.

Zbor je pod svojim zapovjedništvom imao 7. pješačku diviziju u Osijeku s 13. brigadom u Osijeku, 14. brigadom u Zemunu te dio 13. topničke brigade i 36. pješačku diviziju sa 71. brigadom u Rijeci, 72. brigadom u Zagrebu te dio 13. topničke brigade. Pod zapovjedništvom Zbora bila je 8. konjička brigada 10. konjičke divizije te manje postrojbe.¹⁹

Zajednička vojska u Kraljevini Dalmaciji od 1873. do 1914.²⁰

Vojne postrojbe zajedničke vojske na ozemlju Kraljevine Dalmacije bile su pod **Vojnim zapovjedništvom u Zadru** odnosno pod zapovjedništvom 18. divizije (XVIII. Truppen-Divisions und Militär-Commando zu Zara für Dalmatien). Diviziju su činile dvije brigade s tri pješačke pukovnije, tri lovačka bataljuna i dva sklopa tvrđavskog topništva. Navedene postrojbe imale su svoja popunidbena okružja izvan Dalmacije, kao i viša zapovjedna tijela te su bile samo udijeljene Vojnom zapovjedništvu u Zadru. Novaci i vojni obveznici s područja Dalmacije prvotno su upućivani u bojno pomorstvo i djelomično u 22. pješačku pukovniju (u 22. pukovniju upućivani su i novaci s područja Istre), tako da je pukovnija do 1883. godine nosila ime 22. Küstenländisches Infanterie Regiment i imala je svoje zapovjedništvo u Trstu. Od 1883. Pukovnija se popunjava vojnim obveznicima samo s područja Dalmacije i sukladno tome promijenjeno joj je ime u 22. Dalmatinisches Infanterie Regiment te joj je zapovjedništvo premješteno u Split. Od 1912. zapovjedništvo je u Sinju. Popunidbeno zapovjedništvo za bojno pomorstvo bilo je u Zadru, a od 1912. u Šibeniku.

Godine 1909. Vojno zapovjedništvo u Zadru pretvoreno je u **XVI. zbor**, koji obuhvaća Dalmaciju i dio Bosne i Hercegovine. Od početka 1910. zapovjedništvo zbora je premješteno u Dubrovnik. Zbor je imao dvije divizije, 18. u Mostaru s 5 gorskih brigada i 47. u Herceg Novom s 2 gorske i 1 tvrđavskom topničkom brigadom. Neposredno pod zapovjedništvom zbora bile su 1 gorska i 1 gorska topnička brigada.

Kraljevsko ugarsko domobranstvo (*Honvéd*)

Kraljevsko ugarsko domobranstvo osnovano je 5. prosinca 1868. godine Zakonskim člankom XLI. o domobranstvu Hrvatsko-ugarskog sabora.²¹ Domobran-

---

¹⁹ Kleiner Schematismus des k.u.k. 13. Korps, des königl. ungar. agramer kroat. slavon. VII. Landwehr-distriktes .... 1912.

²⁰ Vidjeti tabl. V.

²¹ Zakonski članak XLI. potvrđen je (sankecioniran) 5. prosinca 1868, proglašen je u donjem domu (kući zastupnika) 5. prosinca, a 6. prosinca u gornjem domu (kući velikaša) Hrvatsko-ugarskog sabora u Budimpešti.

stvo je dio oružane sile Austro-Ugarske Monarhije i služi za potporu zajedničke vojske i za unutarnju obranu te iznimno i za očuvanje javnog reda i mira. Odredbu o upotrebi domobranstva donosi vladar uz suglasnost (premapotpis) ministra za zemaljsku obranu u Budimpešti. U iznimnom slučaju, kada se želi upotrijebiti domobranstvo "izvan zemalja ugarske krune", potrebna je dozvola/odredba zajedničkog sabora. Domobranstvo se popunjava isluženim pričuvnicima zajedničke vojske, novčanim i dobrovoljcima. Svi poslovi domobranstva spadaju u djelokrug ministra za zemaljsku obranu, na čiji prijedlog vladar imenuje vrhovnog zapovjednika domobranstva, zapovjednike domobranskih okružja i postrojbi te časnike. Činovi, oprema i naoružanje, kao i propisi o službi i vježbi, isti su kod domobranstva kao i kod zajedničke vojske. Ministar zemaljske obrane izdaje naredbe preko vrhovnog zapovjednika domobranstva, koji je u ravni s glavnim zapovjednikom zajedničke vojske.²²

Člankom 12 Zakonskog članka XL:1868. o obrambenoj sili određeno je da ugarsko kraljevsko domobranstvo ima 82 pješačke bojne i 32 eskadrona (satnije) konjaništva. U procesu razvojačenja Vojne krajine 1871-1873. godine i ukidanja graničarskih pukovnija, broj domobranskih pješačkih bojni popeo se na 92, a konjaničkih satnija na 40.²³ Pješačke bojne do 1874. bile su ustrojene u 22 pješačke brigade, konjičke satnije u odjele i samostalne satnije, a opkoparske satnije u odjele.

Cijelo područje ugarsko-hrvatske države podijeljeno je 1868. godine na 6 domobranskih okružja: a) s ove strane Dunava, b) s one strane Dunava, c) s ove stranu Tise, d) s one stranu Tise, e) erdeljsko, f) hrvatsko-slavonsko. Reorganizacijom iz 1871. godine broj okružja povećan je na 7: I. peštansko, II. segedinsko, III. košicko, IV. požunsko, V. budimsko, VI. erdeljsko i VII. zagrebačko-hrvatsko-slavonsko²⁴.

Kao rezultat postupnog ustrojavanja domobranskih bojni i njihovog brojčanog rasta, godine 1874. dolazi do reorganizacije domobranstva u cilju okrupnjavanja domobranskih postrojbi i utvrđivanja organizacije i vojničke subordinacije. Naredbom od 27. travnja 1874. godine utvrđuje se da u slučaju mobilizacije svako domobransko okružje uspostavlja jednu pješačku diviziju. Svaka divizija sastoji se od dvije brigade (1. i 2) sa 6-7 bojni, brigada od dvije polubrigade (1.-28), svaka sa 3-4 bojne. Konjanički odjeli i samostalne satnije, kao i opkoparski odjeli izuzimaju se ispod dotadašnjih brigadnih zapovjedništava i neposredno se podređuju zapovjedniku do-

---

²² "U svrhu da se naredbe odnoseće se na osobne stvari osobah, stojećih u svezi domobranske institucije, nadalje da se propisne naredbe i odredbe što brže i sigurnije obnarodovati uzmognu", od 10. veljače 1874. godine počinje se izdavati službeni list Vjestnik naredaba za kraljevsko ugarsko domobranstvo (mađ. Rendeleti Közlöny). Vjestnik naredaba br. 1 od 10. veljače 1874, str. 1.

²³ Povećanje broja konjaničkih satnija s 32 na 40 utvrđen je Zakonskim člankom V:1871. zajedničkog sabora.

²⁴ Zakonski članak IV-1871. potvrđen (sankcioniran) 12. ožujka 1871, proglašen u kući zastupnika 18, a u kući velikaša 20. ožujka.

mobranskog okružja. Na području svakog okružnog zapovjedništva ustrojava se konjanička pukovnija sa po 2 odjela, svaki odjel po 2 satnije.²⁵ Prema tome, ugarsko domobranstvo sastojalo se od 7 pješačkih divizija, 14 brigada, 28 polubrigada i 92 bojne. Konjaništvo je bilo podijeljeno u 10 pukovnija, 20 odjela i 40 satnija. Bilo je 20 opkoparskih odjela, 6 okružnih zapovjedništava imalo je po 3, a hrvatsko-slavonsko po dva odjela.²⁶

Do značajne promjene u položaju domobranstva unutar "obrambene sile" Austro-Ugarske Monarhije dolazi 1890. donošenjem novog Zakonskog članka o domobranstvu (V:1890) koji je praktički izjednačio položaj zajedničke vojske i domobranstva. Zakonski članak utvrđuje da se domobranstvo prvenstveno popunjava novacačem (čl. 4). Godišnji kontingent novaka utvrđuje se na 12.500 (čl. 3). Domobranstvo, kao i zajednička vojska, dobiva uz pričuvu i doknadnu pričuvu (čl. 1). Domobranstvo čine 94 pješačke bojne svrstane u 28. pješačkih pukovnija i 60 satnija konjaništva svrstanih u 10 pukovnija.

Posljednji Zakonski članak o domobranstvu iz 1912. utvrđuje povećanje novacačkog kontingenta za domobranstvo i to: za 1912. godinu 17.500 novaka, za 1913. 21.500 novaka, a za sljedeće godine 25.000 novaka (čl. 5). Smanjuje se broj domobranskih okružja sa 7 na 6, s tim da je VI. okružje "zagrebačko hrvatsko-slavonsko".²⁷ Pet ugarskih domobranskih okružja postrojava 7 pješačkih divizija dok VI. okružje postrojava jednu diviziju – ukupno 8 divizija. Broj postrojbi se povećava na 97 pješačkih bojni svrstanih u 32 pješačke pukovnije, 60 konjaničkih/husarskih satnija u 10 pukovnija, 70 topničkih bitnica svrstanih u 8 topničkih brigada.²⁸

Ugarsko domobranstvo na području Hrvatske i Slavonije

Članci 7 i 57²⁹ hrvatsko-ugarske nagodbe sankcionirane od vladara 8. studenoga 1868. godine, temelj su osobitog položaja postrojbi kraljevskog ugarskog domobranstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, koji će biti utvrđen i u svim Zakonskim člancima o domobranstvu potvrđenima do sloma Austro-Ugarske Monarhije

---

²⁵ Okružnica broj 14581/I, Viestnik naredaba za kraljevsko ugarsko domobranstvo br. 5/30 travanj 1874, str. 43-45.

²⁶ Okružnica 2603/preds., Viestnik naredaba za kraljevsko ugarsko domobranstvo br. 16/30 rujanj 1874, str. 99-102 i prilog istog broja Vjestnika.

²⁷ Domobranska okružja su: I. Budimpešta, II. Segedin, III. Košice, IV. Bratislava, V. Kolozsvár.

²⁸ Do početka I. svjetskog rata ustrojene su samo dvije topničke pukovnije i 8 topničkih sklopova. (Hof und Staats Handbuch der Öest. Ung. Monarchie, 1914).

²⁹ Čl. 7. "Zajednički su poslovi nadalje: dozvoljavanje novaka, zakonodavstvo za obrambeni sustav i vojnu dužnost /.../ b) da se novaci iz kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije uvrstite imadu u vojne pukovnije istih kraljevina /.../."

čl. 57. "Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se također hrvatski jezik službenim jezikom unutar granica kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije."

(XLI:1868, V:1890, XXXI:1912). Novaci iz Hrvatske i Slavonije upućeni u domobranstvo služiti će u "hrvatskim" domobranskim postrojbama. Službeni jezik u kraljevskom ugarskom domobranstvu na ozemlju Kraljevina Hrvatske i Slavonije biti će hrvatski jezik s hrvatskom zastavom.³⁰ Slijedom ovoga, skoro svi domobranski zapovjednici i časnici bit će Hrvati.³¹

Organizacija domobranstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1868-1890.

Temeljnim zakonom o domobranstvu iz 1868. godine uspostavljeno je VI. hrvatsko-slavonsko okružno zapovjedništvo u Zagrebu. Ono je bilo najviša vojno-upravna oblast za domobranske postrojbe na ozemlju Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Godine 1871. povećanjem broja domobranskih okružja zagrebačko hrvatsko-slavonsko okružje postaje VII.³²

Od predviđene 82 pješačke bojne i 32 eskadrona konjaništva kraljevskog ugarskog domobranstva na Kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju otpadalo je 4 pješačke bojne i 4 eskadrona konjice. Postupnim ukidanjem graničarskih pukovnija broj pješačkih bojni povećan je do 1874. na 12. Nakon razvojačenja i ukidanja dviju varaždinskih graničarskih pukovnija 1871. godine³³ i uspostave Županije bjelovarske, zakonskom odredbom iz 1872. godine određeno je da se na spomenutom području ustroje još dvije domobranske pješačke bojne.³⁴ Razvojačenjem preostalih graničarskih pukovnija 1873. godine ustrojeno je još 6 domobranskih pješačkih bojni.³⁵ Domobranske pješačke bojne ustrojene su u Varaždinu (79), Zagrebu (80), Virovitici

³⁰ Članak 18. Zakonskog članka XLI:1868. utvrđuje da "U kraljevinah Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji zapovjedni jezik domobranstva je hrvatski jezik, barjak mu nosi /.../ oznaku imena Nj. Veličanstva sjedinjene boje kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te grb ugarske države."

³¹ Vrhovni zapovjednik kraljevskog ugarskog domobranstva od 28. listopada 1907. do 8. svibnja 1913. bio je general konjaništva, barun **Vilim KLOBUČAR**. Zapovjednici zagrebačkog hrvatsko-slavonskog domobranskog okružnog zapovjedništva/42. pješačke divizije u činu podmaršala bili su: **Miroslav KULMER**, grof (1869-1875), **Dragutin VIŠNIĆ (WISCHNICH)** (1875-1880), **Milan (Emil) pl. MUSULIN** (1881-1890), **Matija RASLIĆ** (1890-1893), **Eduard LUKINAC** (1893-1897), **Josip BACH** (1897-1901), **Đuro ČANIĆ** (1901-1903), **Radoslav (Rajmund) GERBA** (1903-1907), **Svetozar pl. BOROVIĆ** (1907-1912), **Stjepan SARKOTIĆ** (1912-1914), **Ivan SALIS-SEEWIS**, grof (1915-1916), **Mihael MIHALJEVIĆ** (1916-1918).

³² Zakonski članak IV-1971. Potvrđen (sankcioniran) 12. ožujka 1871, proglašen u kući zastupnika 18, a u kući velikaša 20. ožujka.

³³ Carsko kraljevskom naredbom od 8. lipnja 1871. ukidaju se dvije varaždinske graničarske pukovnije i na njihovo područje uvode se zakonski članci o obrambenoj sili, o domobranstvu i o pučkom ustanku iz 1868. godine te se uspostavlja popunidbeno područje za jednu redovnu pješačku pukovnicu zajedničke vojske sa sjedištem u Bjelovaru.

³⁴ Zakonski članak II:1872. potvrđen (sankcioniran) 10. veljače 1872, proglašen u obje kuće zajedničkog sabora 15. veljače 1872.

³⁵ Zakonski članak XXXVI:1873. potvrđen 28. prosinca, proglašen u obje kuće zajedničkog sabora 31. prosinca 1873.

(81), Vinkovcima (82), Sisku (83), Bjelovaru (84), Gospiću (87), Ogulinu (88), Švarči (89), Glini (90), Novoj Gradiški (91), Mitrovici (92)³⁶. Konjanički odjel (10) i 29. konjanička satnija ustrojeni su u Zagrebu, a 31. konjanička satnija u Virovitici. Uz svako brigadno zapovjedništvo bio je ustrojen i opkoparski odjel. Spomenute postrojbe bile su objedinjene pod brigadnim zapovjedništvima u Zagrebu i Karlovcu.

Reorganizacijom ugarskog domobranstva od 1. studenoga 1874. godine na ozemlju Hrvatske i Slavonije počinju djelovati zapovjedništva pješačkih brigada, prve u Zagrebu i druge u Vinkovcima (dotadašnje zapovjedništvo brigade u Karlovcu je ukinuto³⁷). Pod zapovjedništvom prve pješačke brigade bile su 25. polubrigada u Zagrebu (satnije: 79, 80. i 83) i 26. polubrigada u Karlovcu (satnije: 87, 88. i 89). Pod zapovjedništvom druge pješačke brigade bile su 27. polubrigada u Sisku (satnije: 81, 84. i 90) i 28. polubrigada u Osijeku (satnije: 82, 91. i 92). Dotadašnji 10. konjanički odjel u Zagrebu, 29. i 31. samostalna konjanička satnija ustrojene su u 10. konjaničku pukovnicu sa zapovjedništvom u Varaždinu.³⁸ Neposredno pod zapovjedništvom domobranskog okružnog zapovjedništva u Zagrebu bili su 18. i 20. opkoparski odjel.³⁹

Godine 1875. objavljena je naredba s brojčanim pregledom domobranskih pješačkih i konjičkih postrojbi.⁴⁰ Prema "brojčanom stališu" domobranksu pješačku satniju, kao osnovnu vojnu postrojbu, činila su 4 časnika, stražmeštar, 4 vodnika, 12 desetnika, 18 vodiča, 180 domobrana. Časnički zamjenik, računski stražmeštar, 2 bubnjara, 2 trubača, 4 odkopnika, 3 nositelja ranjenih i četvero časničkih slugu (posilnih) nisu dužili oružje. Ukupno je satnija imala 236 časnika dočasnika i domobrana. Bojnu su činili stožer i 4 satnije ili ukupno 952 ljudi. Polubrigada s tri bojne imala je sa stožerom ukupno 2918 ljudi. Kako su pod zapovjedništvom VII. hrvatsko-slavonsko domobranskog okružja spadale dvije brigade, svaka s po dvije polubrigade/pukovnije, to se može računati da su "hrvatske" pješačke pukovnije kraljevskog ugarskog domobranstva zajedno sa stožerima brigada brojale preko 11.500 ljudi. Osim toga, pri svakoj polubrigadi/pukovnici bio je organiziran povoz sa oko 70-ak konja i 15-ak kola.

---

³⁶ Popis brojeva i zapovjednih mjesta bojni preuzet iz iskaza objavljenog u prilogu Vjestnika naredaba za kraljevsko ugarsko domobranstvo br. 12 od 15. rujna 1874, str. 1. Treba napomenuti da se prateći Vjestnik naredaba za 1874. godinu može primijetiti da je još u prvoj polovici 1874. godine zapovjedno mjesto 87. bojne u Otočcu, a 92. u Petrovaradinu.

³⁷ Okružnica br. 2306/preds. objavljena u Vjestniku naredaba br. 16/30, rujna 1874, str. 99.

³⁸ 10. konjanički odjel i 29. samostalna konjanička satnija premješteni su iz Zagreba u Varaždin, a 31. konjanička satnija iz Virovitice premještena je u Vinkovce.

³⁹ Vidjeti tabl. VI.

⁴⁰ Okružnica br. 2774/preds. objavljena u Vjestniku naredaba br. 28/10, rujna 1875, str. 142 i u prilogu istog broja Vjestnika. Preinačeno Vj. br. 42/1884.

Konjanička satnija imala je 4 časnika te 167 dočasnika i domobrana ili ukupno 171 vojnika, ali samo 150 konja – 13 kopljanika/husara, 5 časničkih slugu, kovačvidar i remenar nisu imali konje. Kako je 10. konjička pukovnija u Varaždinu imala pod svojim zapovjedništvom 4 satnije, to je ona mogla brojati zajedno sa stožerom ukupno 735 vojnika – 30 časnika, 705 dočasnika i momčadi i 645 konja. Povož pukovnije činilo je 12 kola i oko 35 konja.⁴¹

Domobranstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1890-1914.⁴²

Zakonskim člankom o domobranstvu iz 1890. godine umjesto polubrigada uvode se pješačke pukovnije i to: 25. zagrebačka, 26. karlovačka, 27. sisačka i 28. osječka pukovnija pod zapovjedništvom 83. i 84. brigade, a 10. konjanička pukovnija sa zapovjedništvom u Varaždinu povećana je s dosadašnje 4 na 6 konjičkih satnija.⁴³ Zakonskim člankom o domobranstvu iz 1912. smanjen je broj domobranskih okružja sa 7 na 6, s tim da dotadašnje VII. domobransko okružje "zagrebačko hrvatsko-slavonsko" postaje VI. Od 1912. godine pri zapovjedništvu VI. zagrebačkog hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja počinje se ustrojavati topnička brigada koja je trebala imati 8 topničkih bitnica. Uoči početka I. svjetskog rata 1914. u Zagrebu se nalaze zapovjedništva 7. i 8. topničkog sklopa (Feldkanonen Division).⁴⁴

Carsko kraljevsko domobranstvo u Dalmaciji (*Landwehr*)

Domobranstvo u "zemalja i kraljevina zastupanih u austrijskom carevinskom vijeću" osnovano je Zakonom o domobranstvu od 13. svibnja 1869. godine.⁴⁵ Za kraljevinu Dalmaciju osnovano je **Domobransko zapovjedništvo u Zadru** (K.k. Landwehr Commando für Dalmatien in Zara) neposredno podređeno Ministarstvu za zemaljsku obranu u Beču. Zapovjedništvo u Zadru imalo je pod svojom komandom od 1872. godine dvije domobranske pješačke bojne (79. u Zadru i 80. u Splitu – zapovjedništvo u Sinju), svaka s po 4 satnije, a od 1874. i odjel konjaničkih strijelaca u Sinju (Berittene Schützen Abtheilung in Sinj). Godine 1881. ustrojena je 81. pješačka bojna u Dubrovniku, a 1883. godine 82. pješačka bojna u Kotoru. Od ove 4 bojne bit će 1893. ustrojena (dalmatinska) domobranska pješačka pukovnija br. 23

41 Vidjeti prilog Vjestnika naredaba br. 8 od 12. veljače 1877.

42 Vidjeti tabl. VII.

43 Od 1895. godine pješačke brigade označavaju se brojevima 44, 46 i od 73 do 84. Brigadno zapovjedništvo u Zagrebu je 83, a u Osijeku 84. (Naredba br. 5606/preds. – Vjestnik naredaba br. 35/30, listopad 1895, str. 231-236 i prilog istog broja Vjesnika.

44 Hof und Staats Handbuch der Öest. Ung. Monarchie, 1914.

45 Dèržavno-zakonski list za kraljevine i zemlje zastupane u vijeću cesarevinskom br. 68.

(Landwehr Infanterie Regiment Nr. 23), čije će zapovjedništvo biti u pojedinim razdobljima u Splitu, Sinju, Zadru i Šibeniku.⁴⁶ Reorganizacijom i povećanjem domobranstva 1907. godine ustrojava se u Dalmaciji i druga domobranska pukovnija br. 37 (Landwehr Infanterie Regiment Nr. 37) sa zapovjedništvom u Dubrovniku (Gruž). Od tada 23. pukovnija će imati 2, a 37. pukovnija 3 pješačke bojne. Povećan je i broj konjanika, konjanička satnija dalmatinskih strijelaca u Sinju (Eskadron der berittenen Dalmatiner Landes Schützen) pretvorena je u odjel (Division der berittenen Dalmatiner Landes Schützen).⁴⁷

Zaključak

Od 1868. godine u Austro-Ugarskoj Monarhiji postoje dvije usporedne vojne organizacije: zajednička vojska i bojno pomorstvo te domobranstvo, posebno za austrijski, posebno za ugarski dio monarhije. Dualističkim rješenjem ustroja Austro-Ugarske Monarhije Hrvatska je stvarno podijeljena na austrijski i ugarski dio.

Postrojbe zajedničke vojske u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji podređene su Glavnom vojnom zapovjedništvu/XIII. zboru u Zagrebu, a one u Kraljevini Dalmaciji Vojnom zapovjedništvu u Zadru/XVI. zboru u Dubrovniku. Isto tako su podijeljene i domobranske postrojbe. One u Dalmaciji pod Domobranskim su zapovjedništvom u Zadru, dok su u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji pod Hrvatsko-slavonskim okružnim domobranskim zapovjedništvom u Zagrebu.

Državnopravni položaj Hrvatske unutar "zemalja krune sv. Stjepana" postrojba Kraljevskog ugarskog domobranstva na ozemlju Kraljevina Hrvatske i Slavonije daje osobit položaj. Zapovjedni jezik i zastava domobranskih postrojbi bili su hrvatski, a najveći dio časničkog zbora čine Hrvati.

Vojni obveznici s ozemlja Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije popunjavali su 7 pješačkih, 2 konjaničke 4 topničke pukovnije, bojno pomorstvo i nekoliko manjih postrojbi rodova zajedničke vojske, te 6 pješačkih, 1 konjaničku, 1 topničku pukovniju i nekoliko manjih postrojbi ugarskog odnosno austrijskog domobranstva.

---

⁴⁶ Schematismus der k.k. Landwehr und k.k. Gendarmerie der im Reichsrate vertretenen königreiche und ländern für 1896, Wien 1896.

⁴⁷ Vidjeti tabl. VIII.

Zusammenfassung

**DIE ORGANISATION DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN HEERES
AUF DEM TERRITORIUM KROATIENS 1868 – 1914**

Seit dem Jahr 1868 gibt es in der Österreich-ungarischen Monarchie zwei parallele Militärorganisationen: das gemeinsame Heer und die Kriegsmarine und die separat für den österreichischen und für den ungarischen Teil der Monarchie organisierte Landwehr. Durch die dualistische Staatsorganisation Österreich-Ungarns wurde Kroatien in Wirklichkeit in den österreichischen und ungarischen Teil geteilt.

Die Militäreinheiten des gemeinsamen Heeres in den Königreichen Kroatien und Slavonien waren dem Generalkommando zu Agram/13. Korpskommando in Agram unterstellt, und die auf dem Territorium des Königreichs Dalmatien dem Militärkommando zu Zara/16. Korpskommando in Ragusa. Dieselbe Einteilung in der militärischen Unterordnung erfuhren auch die Landwehrformationen. Die in Dalmatien stationierten Landwehreinheiten wurden dem Landwehrkommando in Zara unterstellt, während die Landwehr in den Königreichen Kroatien und Slavonien dem Königlichen ungarischen Agramer, kroatisch-slavonischen Landwehrdistrikt unterstand.

Die staatsrechtliche Lage Kroatiens im Rahmen der "Länder der St. Stephans Krone" verschaffte den Einheiten der königlich-ungarischen Landwehr auf dem Territorium der Königreiche Kroatien und Slavonien eine Sonderstellung. Denn die Befehlssprache sowie die Fahne der Landwehreinheiten waren kroatisch und auch die Mehrheit der Offiziere waren Kroaten.

Die Soldaten aus den Königreichen Kroatien, Slavonien und Dalmatien wurden für sieben Infanterie-, zwei Ulanen-, und vier Feldkanonenregimenter, dann für die Kriegsmarine und einige kleinere Einheiten des gemeinsamen Heeres rekrutiert, sowie für sechs Landwehreinfanterieregimenter, ein Landwehrhusaren-, und ein Landwehrkanonenregiment und für einige kleinere Einheiten der ungarischen bzw. österreichischen Landwehr.

Stichwort: *Archivgut, Österreichisch-ungarisches Heer der Königreiche Kroatien, Slavonien und Dalmatien, Militärgeschichte*

Sazetak prevela Danijela Marjančić

1871.

Tablica I.

Generalkomanda u Zagrebu (General-Commando zu Agram für Croatien und Slavonien und die croatisch-slavonische Militärgrenze)			
XXI. divizija (XXI.Truppen-Division zu Agram)		XXII. divizija (XXI.Truppen-Division zu Agram)	
1. brigada (Bjelovar)	Varaždinsko-križevačka graničarska pukovnija br. 5 (Bjelovar)	1. brigada (Gospić)	Lička graničarska pukovnija br. 1 (Gospić)
	Varaždinsko-đurđevačka graničarska pukovnija br. 6 (Bjelovar)		Otočka graničarska pukovnija br. 2 (Otočac)
2. brigada (Vinkovci)	Brodska graničarska pukovnija br. 7 (Vinkovci)	2. brigada (Karlovac)	Ogulinska graničarska pukovnija br. 3 (Ogulin)
	Novogradiška graničarska pukovnija br. 8 (Nova Gradiška)		Slunjska graničarska brigada br. 4 (Karlovac)
	2. ulanska pukovnija (Ruma) (udijeljena od Generalkomande u Pešti, XX. divizije)		31. linijska pukovnija (Rijeka) (udijeljena od Generalkomande u Zadru, XVIII. divizije)
Pod zapovjedništvom divizije		3. brigada (Petrinja)	I. banska graničarska pukovnija br. 10 (Glina)
33. pješačka pukovnija (Zagreb) 78. pješačka pukovnija (Osijek) 7. lovački bataljun (Varaždin) (udijeljene od Generalkomande u Pešti - cijela 2. brigada XIII. divizije) 4. i 5. pričuvni bataljun 53. i 78. pješačke pukovnije			II. banska graničarska pukovnija br. 11 (Petrinja)
Pod zapovjedništvom Generalkomande			
3. i 4. bitnica 7. topničke pukovnije 5 satnija 8. i 5. satnija 10. tvrđavskog topničkog bataljuna			

1883-1914.

XIII. zbor (Zagreb)			
7. pješačka divizija (Osijek)		36. pješačka divizija (Zagreb)	
13. brigada Osijek	14. brigada Zemun	71. brigada Rijeka	72. brigada Zagreb
52. pukovnija	68. pukovnija	70. pukovnija	16. pukovnija
78. pukovnija	96. pukovnija	79. pukovnija	53. pukovnija
13. obkopsarska bojna	31. lovačka bojna		97. pukovnija
13. topnička brigada			
38. topnička pukovnija - Osijek		37. topnička pukovnija - Zagreb	
39. topnička pukovnija - Varaždin		13. haubička pukovnija - Zagreb	
		13. sklop teških haubica - Zagreb	
		23. sanitetski odjel - Zagreb	
8. konjička brigada Zagreb			
Husarska pukovnija br. 9		Ulanska pukovnija br. 12	

Podjela vojno popunidbenih zapovjedništava i kotareva carsko-kraljevske vojske i
bojnog pomorstva od 1873.⁴⁸

Tablica II.

Glavno vojno zapovjedništvo (Generalkomanda) u Zagrebu			
Popunidbeno zapovjedništvo	16. pješačka pukovnija (Bjelovar)	53. pješačka pukovnija (Zagreb)	70. pješačka pukovnija (Petrovaradin)
Popunidbeni kotarevi	Bjelovar, grad Ivanić, tvrđava i grad Bjelovar, Sveti Ivan, Peteranec, Virje, Đurđevac, Grubišno polje, Garešnica, Ivanić-Kloštar	Zagreb, sl.kralj.grad Karlovac, sl.kralj.grad Stubica, Sveti Ivan, Zagreb, Dugo Selo, Samobor, Jastrebarsko, Gorica, Pokupsko, Sisak, Karlovac, Modruš potok, Severin	Vukovar, Šid, Ilok, Erdevik, Irig, Ruma Petrovaradin, grad Karlovci, grad Zemun, grad Morović, Mitrovica, Šimanovci, Stara Pazova
	Križevci, sl.kralj.grad Koprivnica, sl.kralj.grad Križevci, Novi Marof, Ludbreg, Koprivnica, Vrbovec, Moslavina Petrijnja, grad Kostajnica, grad Petrijnja, Dubica, Dvor	Kotar kostanjevački Varaždin, sl.kralj.grad Varaždin, Vinica, Ivanec, Zlatar, Sv. Križ, Krapina, Pregrada, Klanjec	
Popunidbeno zapovjedništvo	78. pješačka pukovnija (Osijek)	79. pješačka pukovnija (Otočac)	Bojno pomorstvo (Rijeka)
Popunidbeni kotarevi	Osijek, sl.kralj.grad Virovitica, Voćin, Slatina, Donji Miholjac, Našice, Valpovo, Đakovo, Osijek Garčin, Vinkovci, Županja	Karlobag, grad Gospić, Gračac, Udbina, Donji Lapac, Korenica, Perušić, Otočac Ogulin, Brinje, Plaški, Rakovica, Slunj, Barilović, Vojnić	Rijeka, grad i kotar Bakar, grad i kotar Grobnik-Hreljin, Vinodol Senj, grad
	Brod, grad Požega, sl.kralj.grad Velika, Bektež, Černik, Pakrac, Daruvar, Kutina Novska, Nova Gradiška, Oriovac	Glina, Gvozd Delnice, Vrbovsko, Čabar	

M. Pojić: Ustroj austrougarske vojske na ozemlju
Hrvatske 1868.-1914., Arh. vjesn., god. 43 (2000), str. 147-169

Podjela vojno popunidbenih zapovjedništava i kotareva carsko-kraljevske vojske i bojnog pomorstva nakon 1883.⁴⁹

Tablica III.

XIII. zbor (Zagreb)				
Popunidbeno zapovjedništvo	16. pješačka pukovnija (Bjelovar)	53. pješačka pukovnija (Zagreb)	70. pješačka pukovnija (Petrovaradin)	
Popunidbeni kotarevi	Bjelovar, grad Ivanić, grad Koprivnica, grad Križevci, grad Varaždin, grad	Zagreb, grad Sisak, grad	Ruma, grad Karlovci, grad Mitrovica, grad Petrovaradin, grad Zemun, grad	
	Bjelovar, Đurđevac, Garešnica, Grubišno Polje, Ivanić Kloštar, Kutina	Zagreb, Samobor, Sveti Ivan, Sisak, Velika Gorica	Vukovar, Ilok, Ruma, Irig, Mitrovica, Zemun, Stara Pazova, Županja	
	Ludbreg, Koprivnica, Peteranec, Virje, Križevci, Vrbovec, Sveti Ivan Žabno	Sveti Križ, Pregrada, Klanjec, Zlatar, Stubica		
	Ivanec, Vinica, Varaždin, Varaždinske Toplice			
Popunidbeno zapovjedništvo	78. pješačka pukovnija (Osijek)	79. pješačka pukovnija (Otočac)	96. pješačka pukovnija (Karlovac)	Bojno pomorstvo (Rijeka)
Popunidbeni kotarevi	Osijek, grad Požega, grad Brod, grad	Karlobag, grad	Karlovac, grad Kostajnica, grad Petrijnja, grad	Bakar, grad Senj, grad
	Velika, Cernik, Bektes, Pakrac, Daruvar	Gospić, Udbina, Gračac, Zavalje-Korenica, Otočac	Čabar, Delnice, Vrbovsko	1. Grobnik-Hreljin 2. Vinodol
	Virovitica, Voćin, Slatina	Brinje, Slunj	Karlovac, Modruš, Severin, Jastrebarsko, Pokupsko	Grad i okružje Rijeka
	Đakovo, Našice		Petrijnja, Dubica, Dvor, Glina, Gvozd	
	Osijek, Valpovo, Donji Miholjac		Ogulin, Rakovica	
	Novska, Nova Gradiška, Oriolik			
Garčin, Vinkovci				

Tablica IV.

Pregled lovačkih, konjaničkih i topničkih postrojbi zajedničke vojske, koje su se popunjavale novcima/vojnim obveznicima s popunidbenih okružja pješačkih pukovnija 13. zbora u Zagrebu

Popunjava se postrojba	Zapovjedništvo	Popunidbeno okružje pukovnije	Godine
31. lovačka bojna	Otočac	79.	1871 - 1914.
5. ulanska pukovnija	Osijek	16, 70, 78.	1871 - 1882.
	Varaždin	53, 96.	1883 - 1914.
12. ulanska pukovnija	Zagreb	53, 96.	1871 - 1882.
	Osijek	16, 70, 78.	1883 - 1914.
37. topnička pukovnija	Zagreb	13. zbor	1908 - 1914.
38. topnička pukovnija	Zagreb	13. zbor	1908 - 1914.
39. topnička pukovnija	Varaždin	13. zbor	1908 - 1914.
Haubička pukovnija br. 13	Zagreb	13. zbor	1812 - 1914.
Sklop teških haubica br. 13.	Zagreb	13. zbor	1912 - 1914.

1871.

Tablica V.

Vojno zapovjedništvo u Zadru (XVIII. Truppen-Division und Militär-Commando zu Zara)	
XVIII. divizija	
1. brigada	2. brigada
44. pješačka pukovnija (Zadar)	22. pješačka pukovnija (Dubrovnik)
31. linijska pukovnija (Rijeka) (udijeljena Generalkomandi u Zagrebu)	47. pješačka pukovnija (Kotor)
27. lovačka bojna (Split)	8. lovačka bojna (Sveti Stefan)
	9. lovačka bojna (Budva)
	(obe bojne udijeljene od Generalkomande u Grazu)
	20. lovačka bojna (Herceg Novi)
Pod vojnim zapovjedništvom	
11. tvrđavska topnička bojna (Dubrovnik)	
12. tvrđavska topnička bojna (Zadar)	

1910 – 1914.

XVI. zbor (Dubrovnik)	
Dalmacija, okrug Mostar i dio okruga Travnik	
18. divizija (Mostar)	47. divizija (Herceg Novi)
1. gorska brigada (Mostar) ³⁰	4. gorska brigada (Dubrovnik)
2. gorska brigada (Trebinje)	14. gorska brigada (Herceg Novi)
3. gorska brigada (Nevesinje)	5. tvrđavska topnička brigada (Kotor)
6. gorska brigada (Bileća)	
13. gorska brigada (Mostar)	
	5. gorska brigada (Split)
	3. gorska topnička brigada (Mostar)

Razdjelba vojnopopunidbenih kotara Austro-Ugarske Monarhije na ozemlju Dalmacije 1883-1914.

Vojno zapovjedništvo u Zadru

Zemlja	Viša civilna vlast	Postrojba	Sjedište popunidbenog okružnog zapovjedništva	Novački kotarevi
Kraljevina Dalmacija	Namjestništvo u Zadru	Bojno pomorstvo	Zadar	Zadar, gl.zemaljski grad
				1. Zadar, 2. Šibenik, 3. Split, 4. Makarsko i metkovičko sudsko okružje, 5. Hvar, 6. Korčula, 7. Dubrovnik
		22. pješačka pukovnija	Split ⁵¹	1. Benkovac, 2. Knin, 3. Sinj, 4. Imotski, 5. Sudsko okružje vrgoračko

⁴⁸ Izvor: Naputak za provedbu ugarskog Zakonskog članka XL:1868. o obrambenoj sili, Zagreb 1876.49

⁴⁹ Izvor: Obrambeni zakoni (XL:1868; XXXIX:1882) i naputak za provedbu istih, Budimpešta 1885.

⁵⁰ Svaka gorska brigada imala je po nekoliko bojni različitih pješačkih pukovnija.

⁵¹ Godine 1871. popunidbeno zapovjedništvo 22. pješačke pukovnije bilo je u Trstu te se dio pukovnije popunjavao i s područja Vojnog zapovjedništva u Trstu (dio Istre).

⁵² Prilog Vjestnika naredaba za kraljevsko ugarsko domobranstvo br. 16 od 30. rujna 1874, str. 16-17.

⁵³ U listopadu 1895. bojne u Švarči i Ogulinu premještene su u Karlovac, kao i pučko ustaška kotarska zapovjedništva: 84. u Švarči i 85. u Ogulinu. (Naredba br. 5969/pr.), Vjestnik naredaba br. 35/30. listopada 1895, str. 216.

⁵⁴ Popis brojeva i zapovjednih mjesta bojni preuzet iz Iskaza objavljenog u prilogu Vjestnika naredaba za kraljevsko ugarsko domobranstvo br. 12 od 15. rujna 1874, str. 1.

⁵⁵ Godine 1877. zapovjedništvo 2. konjaničkog odjela 10. pješačke pukovnije premješteno je u Vukovar (Naredba br. 839/pr., Prilog Vjestnika naredaba br. 8/12. veljače 1877).

⁵⁶ Godine 1895. ustrojavaju se konjičke brigade. Varaždinska konjička pukovnija ušla je u sastav 3. konjičke brigade u Pečuhu zajedno sa 7. i 8. konjičkom pukovnijom. Treća brigada bila je pod zapovjedništvom V. okružnog zapovjedništva u Stolnom Biogradu, ali i pod VII. hrvatsko-slavonskim okružnim zapovjedništvom.

Ustroj domobranstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 1. studenoga 1874.⁵²

Tablica VI.

VII. hrvatsko-slavonsko okružno zapovjedništvo u Zagrebu (pješačka divizija u slučaju mobilizacije)			
1. pješačka brigada (Zagreb)		2. pješačka brigada (Vinkovci)	
25. polubrigada (Zagreb)	26. polubrigada ⁵³ (Karlovac)	27. polubrigada (Sisak)	28. polubrigada (Osijek)
bojna 79. Varaždin ⁵⁴	bojna 87. Gospić	bojna 81. Virovitica	bojna 82. Vinkovci
80. Zagreb	88. Ogulin	84. Bjelovar	91. Nova Gradiška
83. Sisak	89. Švarča	90. Gilina	92. Mitrovica
10. konjanička pukovnija (Varaždin)			
1. konjanički odjel (Varaždin) (popunjava se iz 79, 80, 83, 84. bojne)		2. konjanički odjel Vinkovci ⁵⁵ (popunjava se iz (81, 82, 91, 92. bojne)	
1. (29.) satnija	2. (30.) satnija	3. (31.) satnija	4. (32.) satnija
VII. domobranski okružni opkoparski odjel (Zagreb)			
18. odjel		20. odjel	

Ustroj domobranstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 1914.

VII. hrvatsko-slavonsko okružno zapovjedništvo u Zagrebu / 42. pješačka divizija /			
83. pješačka brigada (Zagreb)		84. pješačka brigada (Osijek)	
25. pukovnija (Zagreb)	26. pukovnija (Karlovac)	27. pukovnija (Sisak)	28. pukovnija (Osijek)
10. husarska pukovnija (Varaždin) ⁵⁶			
7. topnički sklop (Zagreb)			
8. topnički sklop (Zagreb)			

Podjela vojno popunidbenih zapovjedništava i kotareva kraljevskih ugarskih domobranskih pješačkih pukovnija⁵⁷

Tablica VII.

VII. hrvatsko-slavonsko okružno zapovjedništvo u Zagrebu						
83. pješačka brigada (Zagreb)						
Popunidbeno zapovjedništvo	25. pješačka pukovnija (Zagreb)			26. pješačka pukovnija (Karlovac)		
Bojna	1. (Zagreb)	2. (Varaždin)	3. (Zagreb)	1. (Karlovac)	2. (Karlovac)	3. (Gospić)
Popunidbeni kotar	Krapina	Koprivnica	Bjelovar	Karlovac	Ogulin	Otočac
	Pregrada	Križevci	Đurđevac	Karlovac, grad	Delnice	Perušić
	Klanjec	Koprivnica, grad	Grubišno Polje	Vojnić	Čabar	Korenica
	Zlatar	Križevci, grad	Garešnica	Vrbovsko	Crikvenica	Gospić
	Zagreb, grad	Varaždin	Čazma	Slunj	Sušak	Udbina
	Zagreb	Ludbreg	Bjelovar, grad		Bakar	Gračac
	Stubica	Novi Marof	Kutina		Senj	Donji Lapac
		Ivanec			Senj, grad	Brinje
	Varaždin, grad					
84. pješačka brigada (Osijek)						
Popunidbeno zapovjedništvo	27. pješačka pukovnija (Sisak)			28. pješačka pukovnija (Osijek)		
Bojna	1. (Sisak)	2. (Sisak)	3. (Nova Gradiška)	1. (Osijek)	2. (Osijek)	3. (Zemun)
Popunidbeni kotar	Samobor	Pisarovina	Nova Gradiška	Vukovar	Donji Miholjac	Mitrovica
	Velika Gorica	Gvozd	Novska	Vinkovci	Našice	Irig
	Sisak	Glina	Pakrac	Županja	Osijek	Ruma
	Sv. Ivan Zelina	Petrinja	Daruvar	Ilok	Požega	Stara Pazova
	Dugo Selo	Kostajnica	Virovitica	Šid	Brod	Zemun
	Sisak, grad	Dvor	Slatina	Đakovo	Požega, grad	Mitrovica, grad
	Jastrebarsko	Petrinja, grad			Brod, grad	Karlovci, grad
					Osijek, grad	Petrovaradin, grad
					Zemun, grad	

⁵⁷ 10. domobranska ulanska/husarska pukovnija u Varaždinu popunjavala se s područja sva 4 popunidbena vojna zapovjedništva VII. okružja i to: 1. odjel s popunidbenog područja 25. i 26. pukovnije, a 2. odjel s područja 27. i 28. pukovnije. (Prema napatku za provedbu Zakonskog članka VI: 1889. o obrambenoj sili, Obrambeni zakoni i provedbeni napatuk, Budimpešta 1908).

Ustroj domobranstva u Dalmaciji od 1893.

Tablica VIII.

Domobrasko zapovjedništvo za Dalmaciju u Zadru (K.k. Landwehr Commando für Dalmatien in Zara)
Domobraska pješačka pukovnija br. 23 (Landwehr Infanterie Regiment Nr. 23)
79. bojna (Zadar) 80. bojna (Split) u Sinju 81. bojna (Gruž) 82. bojna (Kotor)
Konjanički strijelci u Dalmaciji (Berittene Schützen in Dalmatien in Sinj) (Sinj)

Ustroj domobranstva u Dalmaciji od 1907.

Domobrasko zapovjedništvo u Zadru (Landwehr Kommando in Zara)	
Domobraska pješačka pukovnija br. 23 (Landwehr Infanterie Regiment Nr. 23) (Šibenik)	Domobraska pješačka pukovnija br. 37 (Landwehr Infanterie Regiment Nr. 37) (Dubrovnik - Gruž)
1. bojna (Zadar) 2. bojna (Šibenik)	1. bojna (Gruž) 2. bojna (Đenović) 3. bojna (Gruž)
Konjanička satnija dalmatinskih strijelaca (Eskadron der berittenen Dalmatiner Landes Schützen) (Sinj)	

Razdjelba domobraskih vojnopopunidbenih kotara u Dalmaciji

Zemlja	Viša civilna vlast	Postrojba	Sjedište popunidbenog zapovjedništva	Novački kotarevi
Kraljevina Dalmacija	Namjestništvo u Zadru	79. bojna	Zadar	grad Zadar, Šibenik, Knin, Benkovac, Zadar
		80. bojna	Split	Split, Imotski, Makarska, Hvar, Sinj
		81. bojna	Dubrovnik	Dubrovnik (osim otoka Molata, Šipana, Lopuda i Koločepa) Korčula (područje sudbenog stola u Orebiću)
		82. bojna	Kotor	Kotor (bez područja Spića)

